

JOKIN ZAITEGIREN POESIA

Jon Kortazar

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea)

Abstract

In the year 1946, Jokin Zaitegi published the book of poems Goldaketan, through the publishing company “Pizkunde Euskal-Argitaratzalea” in Bolibar Irarkola in Mexico. This same publishing company had published Urrundik. Bake-oroi by Monzon and it would publish in the future Sopokel'en antzerkiak and Bidalien Egiñak by Zaitegi, Urrundik. (Guda oroi), also by Monzon, the translation of a work by Benavente, Abere indarra (Brute Force), written by Ibinagabeitia, another of Zaitegi's works titled Parantze'ko Elertiaren Edestia, and Gernika'tik Berlin zear New York'era and Euzkadi'ren Edestia by Jose Antonio Agirre.

As can be seen, it was a very special place in exile at a time when the Basque literary system was in a critical condition. That printer was the meeting place for the experts in Basque culture and Basque literature, and it was especially engaged in carrying out Zaitegi's literary projects.

1. Liburuaren izenburua

Kontu handiz irakurri beharko litzateke liburuaren izenburua, *Goldaketan* ez baita izenburu osoa. Hitz hori bakarrik hartzen badugu kontuan irizpide bi izango ditugu begien aurrean:

- a) Euskal ruralismoa. Eta hartara bultzatzen du neurri berean, azalean jarritako Artetaren irudiak. Euskal arimaren zertzelada izango litzateke horrela liburuaren agerbide nagusia. Baina, kontuz, zeren Arteta aukeratzeak modernitate puntu bat ere erakusten du. Ez da ahaztu behar zertzelada biografiako bat: Arteta Mexikon bizi zen garai hartan.
- b) Beste alde batetik, poesia lanarekin lotzen du izenburu horrek, lurra lantzearekin, bai, baina batez ere ehuntzearekin lotu den moduan, Jokin Zaitegik nahiago izan du euskal lurraekin lotu, horrela Lauaxetak eta Lizardik emandako bidearekin bat eginik.

Baina, alta, *Goldaketan* ez baita liburuaren izen osoa. Guztia irakurri beharko genuke: *Goldaketan. Atzerri, Euskelerri* konturatzeko pixka bat ahuldu egiten duela bere larreko usaina eta indartu deserriaren indarra, bera jartzen baitu Euskal Herriaren ondoan, eta beraz, hitzen arteko ordenak zerikusia izango luke gure irakurketa bideratzeko unean, nahiz eta Jokin Zaitegiren kasuan deserria bikoitza den. Borondatezkoa bata, Marneffen egingo duena jesuita ikasketak jarraitzen dituelarik, eta

Venezuelan ondoren jesuita lanak betez, eta behartua bestea San Salvador eta Guatemalan. 1936. urteko gerra aurrekoa lehena, gerra ostekoa bigarrena. *Goldaketan* bakarrik irakurritz gero, bat-batean izango dugu Jokin Zaitegik gerra aurreko poesia mugimenduarekin egiten duela bat. Eta hala tokatzen zaio gainera. Jesuitetan ikasi, Loiolan Lauaxetarekin, V. Olerti Eguna irabazi “Tori nire edontzia” poemaren bidez, Aita Estefaniaren irakaskuntzan parte hartu eta honengandik ikasi Europako poesiaren bideak...

Atzerria aipatzen bada ere, bere pisua ez da handia liburuan. Gerra osteko poema gutxi ageri dira testuan. “Tori ene edontzia”rekin hasten da poema liburua, ondoren San Salvadorren eta Guatemalan gerra ostean idatzitako sei poema ageri dira. Liburuaren gorputza, baina, Venezuelako Méridan eta Caracasen eta batez ere Marneffen egindako poemez osaturik dago. Itxi, baina, Guatemalako hiru poema-rekin eta Marneffen idatzitako poema idiliko —larreko epopeiaren kutsua duena— batekin bukatzen da sorkuntzazko lana. Liburua bukatzeko itzulpenak datoz. Batzuk berriak, liburua argitaratu baino hiru urte lehenago idatzitakoak, beste batzuk ordea, Oñan eta Loyolan 20 urte lehenago idatzitakoak.

Deserriaren gaia egon badago poema liburuan, baina badirudi gerratea sortu aurretikoak direla. Hitzaurrean ere arrazoi abertzaleak aipatu aurretik “eginbidearen” arazoia adierazten ditu bere deserriatzea azaldu nahian.

Nire eginbideak betetzearren aberritik yoan bearra izan non.

Utzi nituen euzko-mendi maiteak, garo-usai zoragarria zerioten (*Goldaketan*, 9).

Garai hartan ohikoa zenez, ez baitzegoen aukera handiegirik liburuak normaltasunez argitaratzeko, idatziko guztiaren bilduma lana da *Goldaketan*, eta ikusi dugunez, bilduma edo biltegi usaina goitik behera du poema sorta horrek.

Iruditzen zait, beraz, lana aurrera eramateko hiru arlo desberdin banatu beharko genituzkeela Jokin Zaitegiren poetika aztertzeko orduan.

- a) Lehenik bere gailurra izan zen “Tori nire edontzia” poema.
- b) Bere sormen lanak.
- c) Itzulpen lanak.

2. “Tori nire edontzia”

Jokin Zaitegi ezaguna izan bazen gerra aurreko euskal poesiaren alorrean poema honegatik izan zen. 1934. urteko ekainaren 10ean Xabier Lizardiren omenez ospaturiko V. Olerti Egunean sari nagusia hartu zuen lan horrek. Bestela Zaitegiren lana euskal poesiaren eremuan oso eskasa zen. Poemaren batzuk argitaratuak zituen garaiko aldizkarietan baina ez zuen ospe handiegirik lortu. Poemak berak ere ez zuen Aitzolen arreta askorik piztu. Ohi zuenez, Jose Aristimuñok Euskal Olerti Eguneko sarituekin poema argitaratzerakoan sarrera luzea eskaini zion. Baina egunkarietan idatzitakoa erreparatu dut eta besteetan ez bezala, V. Olerti Eguneko poema honek ez du Aitzolenean oihartzunik utzi. Ostean Etxeberriaren “Bost lore” poemak hainbat ditu.

Jose Aristimuñok V. Olerti Eguna aipatzerakoan Xabier Lizardiren irudia betetzen du glosaz (1987: 70-72), Loramendiren omenez VI.a ospatzerakoan (1987: 245-249), aldiz, Jautarkol eta Orixe irabazleen lana aipatzen da, Juan de Arana,

Loramendiren poemei aipamen luzea egiten bazaie ere, III. Eguneko irabazle gisa. VII. Olerti Eguna ospatzen denean Lekeition, berriro aipatzen dira irabazleak, nahiz eta ondoren eta data txarrean (Uztailaren 18an) agerturiko artikulua batean (1987: 469-471), eta berriro gogoratzen delarik IV. Olerti Egunean saritutako “Bost lore” berriro gogoratzen delarik.

Zer dela eta ez zuen, nahiz eta sarrera lanean hainbeste loriatu, berriro gogoratu Zaitegi?

Aitzolek 1934-35. urteetan kezka bi zituen gogoan. Bata poesia irakurterazarena eta bestea koplazaharraren erabilpen poetikoarena. Poesia zaila idazten dela eta arrangura 1933. urtean hasi zuen Aitzolek. Hain zuzen ere IV. Olerti Eguneko irabazle gertatu zen Patxi Etxeberria urte horretan gertatu zen irabazle. Eta geroztik behin eta berriro argitaratuko du bere kezka:

No debe haber poesía sin claridad ni transparencia. Porque lo conceptual, lo esotérico, tanto de concepto como de expresión y de palabras, produce fatiga, cansancio, y muchas veces como consecuencia lógica, el hastío. Y donde todo eso se produce, no puede haber placer estético. Y sin placer estético no puede producirse la belleza en la imaginación de los lectores (1933-IV-21, 1987: 51).

Es muy cierto que en parte recae sobre no pocos escritores la culpabilidad de ese alejamiento del público euskaldún. Ellos lo han alejado con su euskera subjetivista (1934: XII-18).

Fáltales lo esencial: la frescura, la naturalidad de un euskera fluido, fácil, inteligible. Están escritos con fórmulas lingüísticas la mayor parte de las poesías [...] y nótese en ellos la ausencia de lo sencillo y natural, propio de un idioma vivo y palpante (1935-I-6, 1987: 142-3).

“Les” horren atzean 1934. urtean argitaraturiko hiru euskal liburu aipatzen dira, eta artean Euskal Olertiak IV, hain zuzen ere Zaitegiren poema batzen zuen alea. Hitzaurrean esandakoari, beraz, esaldi hau eta juzku hau ere gehitu behar zaio.

Bien sabemos que los poetas cultos no pueden tener ni la influencia ni la difusión de los vates populares. Sin embargo, se nota el desvío del pueblo hacia los vates cultos y literatos [...]

A fuer de imparciales, hay que atribuir su tanto de culpa a los mismos poetas. La casi generalidad de ellos se aferran a los cánones de un estilo, algo artificioso y no muy natural.

Aipua bada bestearen atzean, erreskadan irakurritz gero garbi geratzen da, Aitzolek ideiak ez ezik hitzak ere errepikatu egiten dituela behin eta berriz, gai hau aipatzerakoan.

Garrantzi handiagokoa da koplazaharrari ematen dion tokia poesia berria egiteko orduan. Koplazaharra, herri poesia lirikoa, izango litzateke bere aburuz poesia berri, eder, natural, irakurteraz egiteko bide nagusia.

Patxi Etxeberriak “Bost lore” poemaren egiten duen koplazaharraren erabilpenaz hauxe dio: “Sólo nos satisface señalar una senda que debe ser restaurada y que es galana, bellísima y hermosa, además de ser nuestra” (1934-IV-21, 1987: 52).

Koplazaharra, beraz, euskal poesiak izadia ikusteko enbor gisa aurkeztuko du Aitzolek. Eta berez neurri bihurtuko du poetaren zeregina epaitzeko orduan. Jakina denez, 1933. urtean liburua argitaratzerakoan Hitzaurre gisa bere teoria estetikoan

mamituko du koplaz zaharraren inguruan. Atal bat da orduan “Eusko olerti-kera berezia (estetika)” lana, ondoren *Yakintza* aldizkarian atal hau era soltean berrargitaratu zuena. Ideia urte horietan, poetek herriarengana hurbiltzeko egin behar dutena adierazten duen ideiarekin batera behin eta berriro agertzen da.

1936ko uztailaren 18an agerturiko artikuluan —eta argitaratzen duen azken artikulua da, euskal egunkarietan, behintzat— berriro jotzen du koplaz zaharra euskal arimaren estetikako espresibide nagusi gisa aipatzera. Begira: “Existía en la poesía popular una joya inapreciable. Era ésta la expresión auténtica, conforme al genio del alma euskaldun, de la belleza” (1936-VII-18, 1987: 469-471).

Forma hori, euskal arimaren jeinuaren espresiomolde nagusi hori, koplaz zaharra besterik ez da, nahiz eta aipatua izan ez, baina hurrengo parrafoan argi geratzen da:

A los literatos españoles y franceses a quienes hemos tenido ocasión de manifestar esta peculiar estética de nuestra poesía popular han quedado (sic) profundamente maravillados de su originalidad, de su elegancia, de su enorme poder de expresión.

Al estudio de esta peculiar estética nos hemos dedicado, y dejamos ya nuestras ideas, todavía embrionarias, reflejadas en un trabajo literario euskaldun.

Ziurrenik lehen aipatu dugun “Euskal olerti-kera berezia (estetika)” litzateke aipatzen den euskaraz idatzitako lan hori. Eta oraindik argiago: “¿Se ajustarían los excelentes poetas líricos de hoy a recoger el estilo privativo euskaldun tal y como apareció en los koplaz zaharrak o habían de modificarlo, para tal vez afinarlo y elevarlo de rango?”.

Bere iritzian, Lauaxetaren lana ahaztuz, ez du euskal poeta batek ere joera hori erabili, euskal poeta gazteak heldu arte, eta haien artean Iñaki Otamendi eta Angel Sukia dira estetika berri horren jarraitzaileak. Zer esanik ez dago, gaur egun poeta ahaztuak direla eta Angel Sukia gogoan badugu beste lan batzuegatik dela. Hain zuzen ere horregatik goraitpatzen ditu Aitzolek:

Estos vates, los premiados en el VII Día de la Poesía Euskaldun, de Lekeitio, han bebido en las fuentes de esa genuina belleza nacional, se han asimilado de su espíritu, y el genio que latía en ella lo han transformado en poesías del más rancio abolengo euskaldun.

Ikusten denez, Aitzolek oso hizkera erromantikoa darabil: “genuina belleza”, “nacional”, “genio”, “alma”, “estilo privativo” (bide batez, egia ez dena), “peculiar estética”. Esaldi bakar batean esateko: “expresión auténtica, conforme al genio del alma euskaldun, de la belleza”.

Inguru giro honetan agertu zen Jokin Zaitegiren “Tori nire edontzia” poema.

Lanari buruz, oso bibliografia urria dago. Aitzolek *Eusko Olerkiak*. IV lanari jarritako hitzaurrea eta Joxemiel Bidadorrek egindako lanaren azterketa oraindik argitaratu gabea.

Aitzolek hiru ezaugarri nagusi jarri zizkion lanari:

- a) Iturriak: Homero eta Mistral. Batez ere Mistralen eragina da Aitzolek, eta haren bidea jarraiki Bidadorrek gehien aipatzen dutena. Aitzolentzako erraza zen Mistralen joera nabaritzea. Bidadorrek adierazten duenez, Estefaniaren eskolatan indartu eta bizitua. Gainera Aitzolek *Mireioren* laugarren kantuaren adibidea dakar, non antzeko joera bat erabiltzen den. Homeroren aipamena urrunagoa da, eta azken batean Zaitegik erabiltzen duen edontziaren eta Grezia

klasikoan pitxarrak dekoratzeko joeren artean dago. Inoiz, garbi zenez, aipatu da Virgilioren *Eneida* ere, Eneasen ezkutua eszena baten bidez dekoraturik baitago eta poemak dekorazioaren deskribapena egiten baitu. Azken batean, poemaren ezaugarri nagusiaren aurrean gaude: *ut pictura poesis* joeraren aurrean. Pintura hartzen da poesiaren gai, Horacioren bidea jarraiki.

- b) Euskal pertsonaiak agertzea: artzaina, arrantzalea, bertsolaria. Kasu honetan euskal arimaren deskribapenarekin lortzen du Aitzolek poemaren zeregina: “Euskalerriko artzai eta arrantzaleak ditu kantagai Zaitegi jaunak bere ‘Tori nire edontzia’n. Artzai eta arrantzalea izaki euskaldunetan gizonik yatorrenak gure odolaren bikaintasuna adierazteko”. Topos nazionalaren bidetik bidaltzen du, bada, Aitzolek poemaren irakurketa. “Bertso oien mamia orixe degu: gure-guretarren izaera kantatzea” (1986: 78).
- c) Edertasunaren zioa. Poemaren gunea eta gaia azaldu ondoren, Jose Aristimuñok poetaren balio nagusiak agertzen ditu: “Mamia sakona, goi indarrez betea izan bedi; azala, ordea, adi-erreza, leuna, irakurri utsakin irakurleak ulertu lezakena. Orduantxe gogoa poztutzen zaigu, edertasuna, nekerik gabe, atxitzeak lilurutzen baigaitu” (1986: 84).

Azken aipu horretan aurkitzen ditu Aitzolek Zaitegiren poemaren ezaugarri nagusiak. Ez dut ukatuko erretorika oso bigunez agertzen direla baieztapenak hor. Euskaltzaleak taldeak argitaratzen zituen aleetan ezin zuen Aitzolek gaizkirik esan. Baina, baina...

Garbi dagoena zera da, esaldi hori Aitzolek liburua argitaratzen denean esaten duenarekin parekatu behar dugula. Hain zuzen ere, “adi-erraza” deituriko idazkera laster bihurtuko du aipamen kritikagarri, garbi dagoenez Jokin Zaitegiren poesia mota hori ez delako berak nahi duena, eta horretan zorrotz epaituko du, neo-popularismoaren bidetik doana. “Balance literario euskeldun de 1935” artikulua entzute-tsuan Jose Aristimuñok gogor egingo du 1934. urtean argitaraturiko hiru euskal liburuaren aurka. Bi Lizardirenak dira, *Umezurtz Olerkiak* eta *Itz lauz*. Hirugarrena *Eusko Olerkiak 1934* liburua da, hain zuzen ere “Tori nire edontzia” poema, urte hartako lehiaketako irabazle gisa gainera, agertu zuena.

Eta Aitzolen esaldia benetan gogorra da:

Sin embargo, estos tres tomos, a pesar de su indiscutible valor literario, no llegarán, casi podemos asegurarlo, a robustecer y vigorizar el euskera. Fáltales lo esencial: la frescura, la naturalidad de un euskera fluido, fácil, inteligible. Están escritos con fórmulas lingüísticas la mayor parte de las poesías [...] y nótese en ellos la ausencia de lo sencillo y natural, propio de un idioma vivo y palpante. Hay en estas poesías y escritos gran caudal de estudio, de trabajo, de decisión, y hasta de ingenio; pero domina en ellos el artificio sobre el arte, lo buscado sobre lo natural, lo retorcido sobre lo espontáneo. Y es hora de que todos lo advirtamos (1935-I-6, 1987: 142-3).

Beraz, zein da benetan Aitzolek uste duena poema honetaz? Nik esango nuke bigarren iritzi horrek gaina hartzen diola *Eusko Olerkiak, 1934* liburuan jarritako Hitzaurrean emandakoari. Zergatik baina? Hitzaurreko diskurtsoak oso zehaztugabea dirudi, poemari buruz baino gehiago poemaren gaiaren inguruan balebil bezala iritzi emaila, poema heldu horrez haren inguruko aipamenak eginez, ingurukoak eta ez sakonekoak. Beste alde batetik, beste hitzaurreak irakurtzen badira, askoz ere saiatur-

goa agertzen zaigu Aitzol, hemen hotzago aritzen dela dirudiela. Gainera, beste hitzurreetan Aitzolek usu erabiltzen ditu aipaturiko poemaren pasarteak, eta hemen bakarra agertzen da, eta hasiera, besterik ez. Beraz “adi-erraza” bai, baina batetik euskal koplak zaharretik urrunduak eta freskotasunik gabekoa. Hitzaurrean bertan ere badago Zaitegiri emandako aholku esanguratsua: “Batasuna, berdintasuna, edertasuna dakarkigu gure gazte onen olerkiak. Bertso egokietan yantzia, alaere. Aukeran gogor-txoak; agian illuntxoak. Yo beza bertso leun, gozo, errezetara Zaitegik” (1986: 84).

“Adi-erreza” bai, baina era berean, “illuntxoak”.

Poemaren gunetik ihes dabilela esateko badira hainbat arrazoi, irakurketa arin baten frogak gisa erabili ditzakegunak: adibidez, ez konturatzea olerkariaren, eta beraz giroan zegoen joera nagusian, omenaldia zela poema osoa, ahots lirikoak olerkariari eskaintzen baitio edontzia.

Poemak zentzu honetan ardatz nagusi bi ditu: bata espresio maila bitan eratua da goela, eta irudi baten (kaikuan moldaturiko eszena baten) deskribapena dela testua, eta alde horretatik, *Eusko Olerkiak 1934* liburuko argitalpenean irudi batez lagunduta eman zen argitaratu poema, irakurleari poemak deskribatzen zuena adierazteko asmoz.

- a) Espresio maila bi. Testua, berez, maila extradiegetiko batez hasten da, joera klasikoa jarraituz, eta artzainaren eta arrantzalearen eszena maila intradiegetikoan agertuko litzateke. Maila estradiegetikoak, olerkariari zuzenduriko diskurtsoak hasi egiten du poema hiru ahapaldi eskaintzen zaizkiolarik maila horri. Dena dela gai gune bi daude maila estradiegetikoan, batetik olerkariari egindako eskaintza (1) eta ahots lirikoak lanari emandako gogoaren deskribapena (2-3). Eskaintzarekin batera ahots lirikoak artzainaren izaera hartu du eta lanaren eginkizuna ere kontatzen du: “Azaltzera noa gure lan-asmoa. / Belarra morrozten ardia dakusgu: / bildotsen pakea begi-biotzetan / izaki, ordeka erdiko aitzetan / exeririk aitzo-utsez egin dut”. Hurrengo zazpi ahapaldietan (3-10) artzainaren eszena zabaltzen da. Maila intradiegetikoa aukeratzen du deskripzioa egiterakoan ahots lirikoak. Eguzkia sartzerako, baseliza argitzen du, artzain gaztea txistu joka mendira doa ardi bila eta ondoren txabolari jartzen ditu eta han esnea jaisten du. Bertsolari zaharrari eskaintzen zaio ahapaldi bakar bat (11). Hiru ahapaldi eskaintzen zaizkio arrantzaleen aipamenari (12-15). Poemaren alde simetrikoki landuz, kaikua lantzeko emandako helburuak hartzen ditu gaitzat ahotsak (15-17): “Aurten, udaberriz, buka ditzut lana. / Inguruko pago pertxentak orrimin, / ta nire barruan biotzak nekamin...”. Olerkariari egindako eskaintzaz (18) bukatzen da poema. Esanguratsua da azken ahapaldi hau, zeren poemaren joera klasikoa berriro jartzen du argitan: “Ikusten dezunez, edontzi onetan / eusko-bizikera eden nai izan dizut; / zure olerkien ordainez damatzut / edan zazun gogoz idatzi-aurrean”. Pintura, beti ere hitzaren zentzu zabalean erabilia, hitzaren ordean ematen da, eta Ceos-eko Simonides-ek adierazi zuen moduan pintura poesia mutua litzateke eta poesia hitz egiten duen pintura. Poeman irudi baten deskribapena egiten duten poetek bien arteko batasuna bilatu nahi izan dute eta horixe da, hain zuzen ere, Jokin Zaitegik poemaren bukaeran adierazten duena: olerkariaren poemaren ordainez, pintoreak (edontzia dekoratu duen artzainak) bere poema mutua eskaintzen dio.

- b) Bigarren zehaztapena aukeraturiko gaiarekin loturik dago. Hain zuzen ere arteen arteko elkarrizketa osatzen duen poema bat egiteko aukerarekin. Garbi dagoenez ez da bat ere arraroa, tradizioarekin lotua baina, pinturari edo irudi bati buruzko poesia egitea. Aitzolek berak aipaturiko hitzaurrean hainbat iturri jartzen dizkio poemari: Mistralen *Mireio*-rena da, agian, zehatzena, Homerorena askoz ere zehaztugabeagoa delarik. Horacio edo Virgilio ez dira agertzen Aristimuñoren zerrendan. Baina pintura eta poesiaren arteko lotura oso urrunekoa da. Joera desberdinak ezagutu dira Errenazimendutik hona, baina erromantizismoan eta Modernismoan indartu egin ziren arte bion arteko loturak. Gaia sakonki aztertu duen Enric Bou-k lau joera mota agertu ditu pintura eta poesiaren arteko harremanetan: a) Benetako arte lan baten harrera estetikoaren azterketa literaturan; b) ekfrasia: erreferentzia bisualaren hitzez egindako adierazpena, oso erabilia garai klasikoetan eta errenazimenduan, baina modernismoak ere askotan erabili zuena; c) pinturari egindako omenaldia; d) poesia bisuala. Garbi dago Jokin Zaitegiren poema ekfrasi bat dugula eta ez duela ezkututzen bere joera klasiko, neoklasiko edo parnasianoa, azken batean Aita Estefaniaren eskoletan agertzen dena. Bide hori Rubén Dariok ere erabili zuen bere *Azul* poema liburu ezagunean, eta hortik dator pintura eta literaturaren arteko elkarrizketaren beste adibide bat: hain zuzen ere Lauaxetak “Sevresko murkua” poeman egin zuena.

Pintura eta literatura Zaitegiren poema nagusian eta biak ala biak joera neoklasiko eta parnasianoaren haritik, ez Aitzolek 1933. urtetik aurrera bilatzen zuen neopopularismoaren bidetik. Dena dela, Jokin Zaitegi saiatu zen, garaian oso bizirik zegoen joera erromantiko eta idealistan sartzen, azken batean bere edontzian euskal arima adierazi nahi baitzuen hurrengoko bertsoek garbi adierazten dutenez:

Txatxarra izan arren, abenda odolez
Igortzi eta aren gogoaren atsez
Lurrindu baitizut nire oparia.

Edo, berriro bukaeran:

Barnean asmoak irakin dagio:
Gaiñeratu nitun oroipen goxoak,
Ipuin zarren ezti eta gogo-ikarak.

Saiatu zen bada, topos nazionalaren zertzeladak islatzen bere poeman, guztiz ego-kiak ez badira ere helburuen eta lorpenen arteko oreka. “Ipuin zaharrak” ez baitira agertzen inondik inora. Beraz, Jokin Zaitegi poema aurkezteko orduan jakitun da, poemak izan behar duela erabilpen sinbolikoa euskal nazionalismoaren barnean jasotzen ari den giro intelektualari erantzuteko. Horregatik aukeratzen ditu agertzen dituen tipoak: artzaina, bertsolaria, arrantzalea. Ikusi dugunez Aitzolek ere nabarmendu zuen joera garbi hori. Berriro gogoratuko ditugu haren hitzak: “Euskalerriko artzai eta arrantzaleak ditu kantagai Zaitegi jaunak bere ‘Tori nire edontzia’n. Artzai eta arrantzalea izaki euskaldunetan gizonik yatorrenak gure odolaren bikaintasuna adierazteko”.

Artzainaren gaiaren azpian Jokin Zaitegiren klasizismoa ezkututzen bada ere, Virgilioren *Artzain kantak* gogoan izanik, ezin dugu ukatu hiru tipoak aurkezterakoan

euskal irudi batekin, nazionalismoak bultzatzen zuen irudiarekin bat egin nahi zuela. Dena dela, kasu honetan ere Jose Aristimuñok egindako zertzeladetan badirudi bazuela zer ikasi poeta gazteak. Aitzolek luze jotzen du artzainen bizitzara eta etnografiak ekarritako datu berrietara poetak agerturiko munduari buruzko ohar zabalagoak egiteko asmoz.

Ikusi dugu hizkuntza aldetik, poesia aldetik, ez zuela atseginez utzi Aitzol Zaitegi-ren poemak. Pintura den aldetik, nola utzi zuen bada? Zer uste zuen Aitzolek pinturaz?

Tipoen agerbide horretan oso interesgarriak dira pinturaz Aitzolek egindako kritikak eta haiek ematen dituzten joera nagusiak. Oso artikulua gutxi dira, baina esanguratsuak, pinturak eraikuntza nazionalean edukiko zukeen tokia marrazteko asmoz Aitzolek ematen dituen iritziak. Artikuluak hauek dira: “Los pintores en el renacimiento vasco. (Una exposición y un homenaje)” (1934-I-20, 1987: 9-12), “La epifanía del rostro vasco. (El folklore en la pintura racial)” (1934-IX-9, 1987: 87), “¿Por dónde debe ir la pintura vasca? (El arte vasco y la influencia de la raza)” (1935-IX-4, 1987: 318). Lehendabizikoa Flores de Kaperotxipiren pinturaz ari da, eta badirudi Kaperotxipik inpresio berezia egin ziola, zeren *Yakintza* aldizkarian prentsan idatzitakoa sakondu egin zuen “El folklore en el arte” deituriko artikulua baten (*Yakintza*, 1934; 1986: 168-173).

Kaperotxipiz ari dela, Aitzolek berrindartu egiten du poesiaz eta euskal poesiaz zuen iritzi erromantikoa: Ez da nahiko pintorea euskalduna izatea edo euskal gaia tratatzea, oraindik beste baldintza bat bete behar du arte-lanak: errealitatea euskal arima kolektiboak ikusi duenez ikusi eta ikuspegi hori soilik euskal aho poesian gertatzen da. Beraz, baldintza horietara hurbiltzen bada egilea geroago eta arte euskaldunagoa egingo du:

Hay en estos cuadros un caudal artístico racial notorio. Es un cuadro vasco no porque lo sea el autor o porque solamente lo sea el paisaje o el tipo que se reproduce. Claro está que todo ello influye notoriamente.

Se requiere además que el espíritu que aliente en la obra artística y la inspiración que la cree se ajusten a los cánones estéticos del alma colectiva vasca (1986: 170).

Ikusten denez, euskal artea zer den adierazteko orduan, idealismoz josiak dauden iritziak agertzen ditu Aitzolek, ez baitago jakiterik zeintzuk diren, zehazki, euskal arima kolektiboaren kanon estetikoak. Aitzolek, ordea, laster emango du erantzuna:

Supongamos que puede, como ninguna otra manifestación artística exteriorizarnos la estética del alma colectiva euskaldun, la poesía popular. Esta es, ciertamente, lo más exquisito, vivo e intenso de colorido que un pueblo produce como obra artística (1986: 170).

Eta lehenago ikusi dugu nola urruntzen den Zaitegi euskal aho poesia herrikoitik. Pinturarekin jarraituz, Aitzolek bi iritzi nagusi agertzen ditu pintura dela eta:

- a) Pintura unibertsalistaren eta herrikoiairen arteko banaketa. Iritzi nagusia bere pentsakizunean. “Dialogaban sobre arte. Estos últimos [Kabanás-Erauzkin eta Olasagasti] más apegados al ‘universalismo’, al ecumenismo del arte. Aquellos [Lizardi, Orixe, Jauregi, Labayen] con una concepción más racial, más ‘parti-

cularista' de la emoción artística" (1934-I-20; 1987: 10). Eta berriz, 1935. urtean: "Hay un tópico, y sobre todo, en el arte pictórico que, en la mayoría de sus acepciones es totalmente falsa. El arte debe ser universal, se dice, sin que la mayoría de las veces se sepa a punto fijo qué es lo que con ello se quiere expresar" (1935-IX-4; 1987: 318). Aitzolek gaitzetsi egiten du errorrik gabeko pintura unibertsalista hori eta bilatzen du pinturak izan dezala loturaren bat arte herrikoiarekin.

- b) Pintoreek arte herrikoia ezagutuz ondoren egin dezakete arte unibertsala: "Sostenían los liberales [aurreko poetek] que el verdadero arte es el que nace de los veneros inagotables del alma popular, de tan enorme poder creativo [...] Aquella fuerte tendencia 'universalista', en los modos de expresión que huía de todo 'particularismo' ha perdido ya intensidad" (1934-I-20; 1987: 10). Ikusten denez, Aitzol ari da euskal izaerarekin lotzen den pintura bat bultzatzen eta bideratzen. Ez da azpimarratu behar zein urrun dagoen errealtatetik iritzi hau abangoardiako artea nagusi bihurtzen ari zen momentutik. Estetika kontserbatzailea da onartzen dena. Edo herri artearen eta arte unibertsalaren arteko zubia. Eta zubi horren irakasle aipatu gisa, J. Goebbels dakar Aitzolek bere lumara: "El arte, producto del esfuerzo humano individual y del medio ambiente tiende como toda actividad al universalismo pasando, sin embargo, por los prismas y medios ambientes personales y raciales. Esta es una condición esencial para que se de un arte vigoroso, personal, expresivo e inconfundible por su carácter [...] Nos produjo sobre este tema una gran impresión el discurso del doctor J. Goebbels, pronunciado en el acto inaugural del 'Reichskulturkammer'. Estrechando las relaciones entre el arte y la raza manifestaba el ministro de propaganda alemán: 'El arte no existe en su concepción absoluta, sino que nace de las entrañas del pueblo'" (1935-IX-4; 1987: 319).

Eta Zaitegik zer egiten zuen bada, artzaina, bertsolaria, arrantzalea ekartzen zitue-nean bere lanetara? Kaperotxipiren lana komentatzerakoan Aitzolek ere horrelako toposak aipatu zituen: Bertsolaria, aita eta ilobak, baserriko mutila, gorularia. Baina toposak ez dira nahiko, esan zuen Aitzolek. Jokin Zaitegik mantentzen duen joera klasikoa euskal herri poesiatik urruntzen da, ez da berak egiten duena, saiatu arren, herri arima jasotzen duen pintura. Poesian bezala, klasizismoa maitatuz, herri bidetik urrundu egin da Jokin Zaitegi eta joera "unibertsalista" k maitatu.

3. *Goldaketan liburua*

Jokin Zaitegik argitaratzen duen liburuak, lehen esan dugun bezala, bilduma itxura du zalantzarik gabe. Idatzitako guztia ematen du argitara? Ez dena, baina bai garai hartara arte egindakoa. Bilduma itxura horrek arazo batzuk badakartza irakurketaren aldetik. Adibidez, daten kontua da lehena. Poema gehientsuenek gerra aurrean idatziak dirudite eta gutxi batzuk Ameriketako bigarren egotaldian. Horrelako bilketa lanean, noski, poemaren data urtea oso esanguratsua da, pistak ematen dizkiolako irakurleari poemari nondik heldu, eta agian, posible delako garai bien arteko desberdintasun batzuk adieraztea.

Oztopoak oztopo, Jokin Zaitegiren poesiaren zenbait ezaugarri jarri ditzakegu liburuen deskribapena egiteko orduan.

- a) Teknika neoklasikoa oso nabarmena da idazlearenean. Itzulpeni buruzko sailean ikusiko dugunez, Zaitegik maite ditu, Estefaniaren irakaskuntzagarrik, poeta parnasianoak. Modernitatearen barnean poetarik klasiko zaleenak dira. Joera horrek adierazpide bi ditu liburuan. Batetik, Zaitegiren estetika, oro har, puntu biren artean mugitzen da. Alde batetik, Lizardiren bidearen erakustokia izango litzateke, eta bestetik, Orixeren poesia intelektualaren adibide. Sentimenduaren eta arrazoiaeren artean mugitzen da, izadiaren analogia eta gogoaren mugimenduaren artean, Ilunabarra kantatuz, eta gogo ezin ahaztuz; natura sentituz eta gogoaren joan etorria adierazi nahiz. Puntu bien artean kokatzen delako izango litzateke interesgarria Jokin Zaitegiren poesia; egia esateko eta ikusi dugunez Aitzolek ez oso estimatua, baina Orixerengan oihartzuna zuen (Altuna 1990). Agian urrun bizi zelako ere, bide propioa egiten saiatu zen Jokin Zaitegi, ez erabat lotua Euskal Herriaren egiten zen joerari, nahiz eta Aita Estefaniaren ikasle izanik ezin zen askorik banandu ere; bere iturriak eta irakurketak jesuiten artean hezitako poetek egin zituzten berak dira. Garaikideekin konparatuz eta joera bien artean egon beharrenez izaerak nabarmenak badira ere, Jokin Zaitegik maite du neoklasizismoa eta puntu honetan egongo litzateke bere ezaugarriak nabarmenena. Bigarren ondorioa ere garbia da: liburuak badu oreka nahi bat, poema originalen hasieran eta bukaran poema nagusi bi jartzen baititu Jokin Zaitegik: aztertu dugun “Tori ene edontzia” eta “Eusko-Artzaiarena” poema epiko idilikoa. Poema nagusi bi dira, lirikatik neurri baten urruntzen direnak, edo behintzat sentimenduen deskripzioetik urrun daudenak. Mundu baten deskribapenean kokatzen dira biak ala biak, eta joera klasikoa nabarmena da, nahiz eta ikusi dugunez, Zaitegi saiatzen den mundu hori euskal nazioaren itxuran kokatzen. Artzainaren irudiak mundu bi batzen ditu bere barnean, mundu klasikoko irudia eta euskal topos nazionalaren irudi garbia. Horatius asko itzuli zuen Zaitegik, eta horrela agertu *Goldaketan* liburuan. Baina Txomin Agirreren *Garoa* nobelaren semea ere bada Jokin Zaitegiren artzaina.
- b) Badirudi liburuak baduela han eta hemen egitura baten joera. Lehen-lehenik poemarik berrienak jartzen ditu egileak: San Salvadorren eta Guatemalan idatzitakoak. Poema horiek Jaungoikoaren gaia erabiltzen dute eta ondoren maitasuna, neska-mutilen arteko elkarrizketak aipatzen direlarik. Gero Marneffen idatzitakoak ageri dira, izadi girokoak, baserri girokoak (“Larratxoriak”, “Baserriko illunabarra”). Hortxe bukatuko du lehen zikloa. Bigarrena Panaman idatzitako “Gogo” poemarekin hasiko litzateke. Haren ostean datoz Marneffen gai berari buruz idatzitakoak, izadiaren orde z barne munduari lotzen zaio bada poeta, eta “barne”, “zorion” bezalako hitzak agertzen dira. Hirugarren poema zikloa San Salvadorren idatzitako “Alda-egaztiak” poemarekin hasten da. Ondoren atzerriko gaia tratatu du Zaitegik, eta berarekin batera Marneffen idatzitako poemarik beltzenak, eta negartienak jarri ditu batera: “Euskal-kanta atzerri”, “Giza-illunabarra”, “Gaztearen eriotza”. Agian, hauxe dugu ziklorik bereziena, zeren gai desberdinak aipatzen ditu poetak.

Neguaeren gaiarekin batera, gabon kantak biltzen ditu, baina atzerriaren gaia euskal gaiekin lotuaz, era berean. Azken ziklo batek izaditik eta sentimenduetatik pertsoneri buruzko poemetara eramango gaitu, tipo literarioekin lan egingo du, edo euskal mitologiarekin; agian, poemarik erromantikoenak dira: “Sorgin-orratzarena”, “Agure baten naiak”, “Miren’en alaba”, “Aurren yolasabestia”, “Olerkaria mendirik mendi”. *Goldaketan* liburua poema bilketa den aldetik ez du egitura sendo bat aurkezten, baina ezin da esan guztiz desorekatu dagoenik ere. Sail ongi definituen ordeztan, poema liburuan nabari dira tonu desberdinak, poema liburuaren egitura zizelkatzen, eta gaiak, batasun hariak eraiki nahian liburuaren barnean. Gainera, poema berriek ematen diete hasiera sailari eta ondoren datoz Marneffen idatzitakoak, poema zaharragoak.

- c) Balorazio bat egiteko orduan, aipatu beharko genuke poesia klasikotik hurbil aritzen denean, orduan ematen dituela bere onenak Jokin Zaitegiren poesiak, gogoari buruz ari denean, poesia intelektuala osatzen, sentimenduen munduan baino hobeki aritzen da idazlea, hango pausuak hobeto ezagutzen dituela, poesia, azken batean, goldaketa lana, lur langintza balitz bezala ezagutzen duelako.

4. Itzulpenak

Noiz edo noiz esana nuen Esteban Urkiaga Lauaxetaren (1905-1937) poema itzulpenak Aita Estefaniarekin eskolan egindako ariketen berri ematen zutela. Jokin Zaitegiren itzulpenek ere horixe uzten dute garbi. Poeta bien arteko kointzidentziak handiak dira itzulpen kontuetan. Batek zein bestek idazle berak eta poema antzekoak aukeratzen dituzte bere lana trebatzeko.

Gainera, Patxi Altunari esker (Altuna 1990) Aita Estefaniaren apunte eta programen berri izan dugu, eta, orduan, susmo hori indarturik agertzen da. Itzulpenak eskola lanaren emaitza dira, edo nahi izanez gero hezkuntza garai bateko emaitza. Hezkuntza prozesu batez hitz egiten badugu, onartu beharko genuke itzulpen honetan aurkitzen dugula idazle bakoitzaren gustu estetikoaren heziketa eta gorpuzkeraren berri.

Aita Estefaniak bazuen gustu estetiko nahiko nabarmena. Berak eskolan proposaturiko poemek badute sublimazio kutsu nabarmena, idealismoaren barnean kokatzen dira. Patxi Altuna gogoratuak biltzen duenez hauek ziren Estefaniaren eskolatan aipaturiko idazleak: Goethe, Mistral eta Longfellow, Schiller, Chenier, Novalis, Hölderlin, Keats, Leopardi, Heine, Baudelaire, Verlaine, Mallarmé, Rimbaud, Sully-Prudhomme, Carducci, Machadotarrak, Maeterlinck, Valéry, Maragall, García Lorca, eta Alberti (Altuna 1990: 21). Kontua da irakasle honek baloratu egiten dituela irakurketa guztiak eta ez dietela denei balio bera ematen. Estefaniak ez zituen askorik maite Rimbaud, Lorca edo Alberti. Ostean asko maite ditu Goethe, Mistral, Maragall, Sully Prudhomme, Carducci. Beraz, lekuko honek Estefaniaren oso irudi garbia ematen du eta irakurle gisa zirudien baino askoz ere kontserbatzaileago agertzen zaigu zerrenda komentatzerakoan.

Erromantizismoaren eta Parnasianismoaren aztarnak nabariak dira itzultitako poema hauetan. Eta garbi agertzen denez, erabatekoa da Luaxetak zein Zaitegik, Aita Estefaniaren gidaritzapean hartutako heziketa.

Lekuko horrek, baina, gainera zenbait poema zehatz aipatzen ditu: Goetheren *Hermann eta Dorotea*, Longfellow-en “Evangelina”, Chenier: “Giltzaperatua”, Sully-Prudhomme: “Lorontzi ausia”, Maragallen “Nausica”. Konturatzeko bagara, Lauaxetaren itzulpenetan bada *Hermann eta Dorotea*, badago “Lorontzi autsia”, eta gainera badago bere lanetan Chenierren eta Maragallen aztarnarik.

Baina orain pausu bat aurrera eman beharra dugu. Patxi Altunak Aita Estefaniak eskoletarako idatzitako zenbait apunte eman ditu argitara. Eta gorago aipatzen genuen sublimea eta ideala oso garbi agertzen direla eurretan. Gai nagusia: “Aspiración a lo infinito” da. Eta lau adibide ematen ditu Estefaniak:

“Excelsior y (L’Oda infinita?...) ”	Maragall
Excelsior	Longfellow
Ansia eterna. Rima (Bécquer)	Bécquer
Un como (?) contraste	
Cant espiritual	J. Maragall” (Altuna 1990: 94).

Ohartxo honek asko esaten du Aita Estefaniaren heziketa literarioaz eta bere jarraibideaz, eta gainera ikasleei erakutsitakoaz. Jokin Zaitegik emandako itzulpenak jorratzen baditugu laster ikusiko dugu garai bitakoak direla: Lehena Oñan sinatutakoa eta bestea Ameriketean. Baina alde bietan presente dago Estefaniaren irakaskuntza. Estefaniak aipaturiko poema bi ditugu itzuliak: “Excelsior”, Zaitegik “Goi-gorantza beti” izenez argitaratzen duena, eta Maragallen “Excelsior”, “Gorantzago” izenarekin itzultitakoa. Ikusten denez, Estefaniak proposaturiko “Aspiración a lo infinito” hark garrantzia zuen bere ikasleen artean. Gainera Sully-Prudhomme-ren “Lorontzi ausia” dago, eta Baudelaire-ren “Gizona eta itxasoa”, Lauaxetaren oihartzuna garbia delarik horretan, eta bere “Itxasora!” gogora ekartzea besterik ez baitago.

Hirugarren alderdi bat jarraitu beharko bagenu, zera azpimarratu beharko genuke: Patxi Altunaren lekukoak, oharkabe, baina indarra ematen dio baieztapen bati:

Mallarmé también y le gustaba mucho, como todo lo parnasiano (Altuna 1990: 21).

Esaldi horretan giltza berezia dago: hain zuzen ere erromantikoak eta parnasianoak itzultzen baititu batez ere Zaitegik, Estefaniaren eskoletan ariketa moduan euskaraturiko poemak: Longfellow, Musset, erromantikoen artean, eta parnasianoen artean, Sully-Prudhomme, eta berria den Teophile Gautier, Baudelaire eta Coppé.

Oñan hasitako zaletasunak Ertameriketean bizirik dirau oraindik, zenbait poema gerra aurrean itzultitakoak baitira eta beste batzuk gerraostean Ameriketean, baina izenak ez dira askorik aldatu.

Egile baten izena bai aipatu behar dugula, bera aipatu gabe itxura ez delako garbi geratuko: Horazio. Haren hainbat poema ematen ditu euskaratuak bere liburua ixteko orduan.

Bibliografia

- Altuna, P., 1990, *José María Estefanía Zabala, S.J. (1889-1942). «Maestro de vascos»*. Ediciones Mensajero, Bilbo.
- Aristimuño, J. A., 1986, *Idazlan Guztiak. Obras Completas. 3. Literatura Inguruan*. Erein, Donostia.

- , 1987, *Idazlan Guztiak. Obras Completas. 6. Impulsor del renacimiento Cultural Vasco y Social Cristiano. Euskal Kultura Pizkundearen eta Kristau Gizartegintzaren Eragile II.* Erein, Donostia.
- Bidador, J., 2007, «Jokin Zaitegi», in J. Sabadell Nieto (zuz. orok.), *Cien años de poesía en catalán, gallego y vasco: pautas poéticas y perspectivas críticas.* Petter Lang, Zurich.
- Bou, E., 2001, *Pintura en el aire. Arte y Literatura en la Modernidad.* Pre-textos, Valencia.
- Zaitegi, Y., 1946, *Goldaketan. Atzerri, Euskelerri.* Pizkunde, Mexiko.